

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ประวัติศาสตร์สังคมชาวภาคเหนือเกี่ยวกับการทำการค้าขายในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำไร่นาของชาวบ้าน/ชาวนาปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐาน อาทิเช่น ผลการศึกษาของรัตนพร เศรษฐกุล (2546) เรื่อง "หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ 2442-2542" การศึกษาของรัตนพร สะท้อนให้เห็นว่าอาชีพการทำการค้าของชาวบ้าน/ชาวบ้านในชนบทภาคเหนือมีมานานแล้ว ในยุคก่อนการปฏิรูปให้เมืองล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศ (ก่อนปี พ.ศ. 2442) แม้วิถีผลิตของชาวนาในภาคเหนือเน้นการผลิตแบบยังชีพ แต่ก็มีหลักฐานปรากฏให้เห็นว่าชาวบ้านมีการทำการค้าหลังฤดูการเก็บเกี่ยว โดยจะมีการเร่ขายของแบบคาราวาน เช่น พ่อค้าฮ่อและพ่อค้าจีนที่ทำการค้าแบบม้าต่าง และพ่อค้าชาวนาที่ทำการค้าแบบวัวต่าง โดยพวกพ่อค้าชาวนาจะร่วมทุนกันในหมู่บ้าน จัดขบวนวัวต่างซื้อสินค้าที่ขายดี ไปตระเวนขาย เช่น พ่อค้าบ้านเมืองหลวงจะซื้อของในตลาดดอยสะเก็ด เช่น สบู่ ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด ไปขายที่เมืองพร้าว ใช้เวลาเดินทางไปกลับ 10 วัน

จะเห็นได้ว่าการทำการค้าในลักษณะ "พ่อค้าวัวต่าง" คือ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการทำการค้าขายในลักษณะของการเดินทางเร่ขายของไปตามพื้นที่/ชุมชนต่างๆ ซึ่งหากเปรียบเทียบกับสังคมอื่นเช่นสังคมชาวอิสานการเกิดขึ้นของกลุ่มคนที่เดินทางไปค้าขายวัวควายจากภาคอิสานสู่เมืองล่างหรือภาคกลางในนามของคาราวาน"นายฮ้อย" ก็เป็นอีกรูปธรรมของการทำอาชีพเดินทางเร่ขายของหรือการเร่ขายสินค้าของชาวบ้านในชนบท

การเดินทางทำการค้าลักษณะเช่นนี้ในอดีต แต่ละครั้งกินเวลาแรมเดือนหรือมากกว่านั้น เพราะต้องใช้เวลาเดินทางไปตามสถานที่ต่างๆ เนื่องจากการคมนาคมขนส่งยังไม่สะดวก คนทำอาชีพพ่อค้าวัวต่างส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดจากพ่อสู่ลูก ชาวบ้านที่ไม่มีประสบการณ์การค้าส่วนมากไม่กล้าที่จะมาประกอบอาชีพนี้ เพราะการค้าขายทางไกลนี้ต้องใช้ความรู้เฉพาะบางประการรวมถึงการใช้เงินทุน ด้วย ดังนั้นการประกอบอาชีพนี้จึงมีลักษณะของการถ่ายทอดจากพ่อสู่ลูก และคนที่ทำการค้าในลักษณะนี้ก็มีแต่ผู้ชายเท่านั้น เพราะการเดินทางเร่ขายของแต่ละครั้งต้องเผชิญกับอันตรายหลายประการ โดยเฉพาะกลุ่มโจรที่จะมาปล้นสินค้า เช่นเดียวกับการเดินทางคาราวานของนายฮ้อย เพื่อไปขายควายจากภาคอิสานสู่ภาคกลางที่ต้องมีการจัดระเบียบ

ของกองคาราวานและเชื่อฟังคำสั่งของนายฮ้อยอย่างเคร่งครัด โดยที่นายฮ้อยคือคนที่มีความรู้และความสามารถเฉพาะที่แตกต่างไปจากสมาชิกที่ร่วมคาราวาน ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ในการเดินทาง การรู้จักพื้นที่/เส้นทางในการเดินทางเป็นอย่างดี การมีองค์ความรู้ในเรื่องของสมุนไพร รักษาโรค และความเชื่อต่างๆ การมีองค์ความรู้ที่แตกต่างจากคนอื่นส่งผลให้พ่อค้าวัวต่าง นายฮ้อย มีสถานะภาพทางสังคมที่แตกต่างจากคนในหมู่บ้าน เช่น ได้รับการยอมรับจากคนในหมู่บ้าน และมีฐานะดีกว่าคนในหมู่บ้าน เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง จากยุคการผลิตแบบยังชีพมาสู่ยุคของการเร่งรัดพัฒนาชนบท และการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อการทำอาชีพเร่ขายของของกลุ่มคนเหล่านี้เป็นอย่างมาก เช่น อาชีพพ่อค้าวัวต่างเริ่มซบเซาและจางหายไปหลังจากที่มีถนนหนทางที่สะดวกสบาย การนำเข้ารถยนต์ รถมอเตอร์ไซด์ การขนส่งด้วยเทคโนโลยีเหล่านี้เป็นไปอย่างรวดเร็วกว่าการเดินทางด้วยวัวต่าง ส่วนการค้าขายควายก็นำควายขึ้นรถไฟจากอีสานมาภาคกลาง โดยไม่จำเป็นต้องรอนแรมและเผชิญกับอันตรายต่างๆ ในรูปของคาราวานนายฮ้อยอีกต่อไป ท้ายที่สุดกลุ่มคนที่ทำอาชีพนี้ก็เปลี่ยนรูปแบบการทำอาชีพของตนไป เช่น พ่อค้าวัวต่างบางคนกลับไปเป็นชาวนาและรับจ้างเล็กๆน้อยๆอีกครั้ง หรือรวบรวมทุนเพื่อซื้อรถกระบะทำการขนส่งสินค้าการเกษตรจากเกษตรกรไปยังโรงงานตามนโยบายของรัฐที่ให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด กระหล่ำ เพื่อการค้า

การเกิดขึ้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่เน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจนำ สร้างให้เกิดผลกระทบต่อสังคมเป็นอย่างมาก โดยสิ่งที่ปรากฏออกมาคือ ความล้มเหลวในการพัฒนา เกษตรกรยังคงยากจนมีหนี้สินท่วมตัว ทำให้ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยตัดสินใจออกจากหมู่บ้าน/ชุมชนท้องถิ่นเพื่ออพยพย้ายถิ่นมาขายแรงงาน หรือทำการค้าในเมืองเศรษฐกิจ เช่น กรุงเทพมหานคร หรือปรากฏการณ์การ “ตกเขียว” ในสังคมภาคเหนือที่นิยมส่งลูกสาวมาค้าประเวณีในเมืองใหญ่ทั้งในและนอกประเทศ อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาผ่านไปสิ่งที่สังคมชนบทได้เรียนรู้และเผชิญคือปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นติดตามมา ไม่ว่าจะเป็นภาพของหมู่บ้านที่ปราศจากคนหนุ่มสาวเหลือเพียงผู้เฒ่ากับเด็กน้อย ภาพของหญิงสาวที่เป็นโรคเอดส์และต้องกลับมาอนธก ความตายในหมู่บ้าน ฯลฯ

เมื่อโลกเคลื่อนตัวสู่ยุคสมัยปัจจุบันอันเป็นโลกในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ผู้คนบริโภคสินค้าและบริการมากไปกว่าการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน คือ เป็นการบริโภคสินค้าเพื่อตอบสนองค่านิยมของสังคม การบริโภคสินค้าที่เน้นรูปลักษณะของสินค้า และรสนิยมของผู้บริโภคเป็นสำคัญ ในขณะเดียวกันความล้มเหลวจากการพัฒนาที่ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวนำก็สร้างให้เกิดผลกระทบและการทบทวนตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างแพร่หลาย โลกของทุนนิยมได้เปิดพื้นที่ให้มีการปะทะกันของความรู้และวิถีการผลิตแบบทุนนิยมและแบบเก่า มีการพูดถึงการผลิตแบบพอเพียง สมุนไพร ความเชื่อภูมิปัญญาท้องถิ่น ในฐานะทางเลือกของท้องถิ่น

นักวิชาการหลายท่านได้ชี้ให้เห็นปรากฏการณ์การปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เช่น การศึกษาเรื่องพลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สามของ ยศสันตสมบัติ (2546) ได้ศึกษาการปรับตัวของสังคมชาวนาในภาคเหนือท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ผลการศึกษาพบว่าสังคมชาวนามีความยืดหยุ่นในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ จักรทิพย์ นาถสุภา (ค่านา, 2546) ได้แสดงทัศนะต่องานศึกษาของยศว่า การศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความยืดหยุ่นในสังคมชาวนาในลักษณะที่ชาวนาภาคเหนือต้องทำงานหลายอย่างในตัวคนเดียว ทั้งปลูกข้าว ปลูกพืช เงินสด เช่น ถั่วเหลือง หอมหัวใหญ่ ทำสวน ทำกิจการเล็กๆ เช่น การค้าขาย หรือการรับจ้างในชนบท เช่น รับจ้างทำนา รับจ้างคัดลำไย หรือการรับจ้างในเมือง เช่น ทำงานก่อสร้าง งานโรงงาน

ผลการศึกษาดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึง การต่อสู้ของชาวบ้านภาคเหนือที่พยายามรักษาระบบครอบครัวและชุมชน ชาวบ้านได้นำเอาทุนทางวัฒนธรรมและสังคม มาช่วยให้ความชอบธรรมแก่อิทธิทธิชุมชนของพวกเขา เช่น ชาวกะเหรี่ยงในลุ่มน้ำวาง ได้นำเสนอภูมิปัญญาว่าด้วยการรักษาป่าและการใช้วิถีชีวิตอย่างพอเพียงในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่การอยู่อาศัยร่วมกับป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า นอกจากนี้ผลการศึกษาของยศยังสะท้อนให้เห็นอีกว่าชุมชนชาวนาในยุคสมัยปัจจุบัน ไม่จำเป็นต้องยึดติดกับพื้นที่ท้องถิ่นอย่างตายตัวเสมอไป ไม่ยึดติดกับความเป็นหมู่บ้าน ชุมชนเป็นนามธรรม อยู่ในจิตใจและจิตสำนึกของชาวบ้านสามารถสร้างขึ้นมาใหม่ได้ ณ ที่ใดที่ชาวบ้านไปทำงาน จะเห็นได้ว่างานศึกษาของยศเป็นอีกหนึ่งรูปธรรมในการอธิบายปรากฏการณ์การปรับตัวของชุมชน/หมู่บ้านทางถิ่นที่กระทำต่อการเปลี่ยนแปลง ชุมชน/หมู่บ้านและชาวบ้านมิใช่ผู้ถูกกระทำด้วยการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น แต่ในทางกลับกันพวกเขาและเธอเรียนรู้ที่จะต่อสู้ ต้านรับ ปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในโลกแห่งทุนนิยมโลกาภิวัตน์

บ้านนาไผ่ (ชื่อสมมติ) ก็เป็นอีกหนึ่งชุมชน/หมู่บ้านในสังคมไทยที่เผชิญกับภาวะดังกล่าว นาไผ่ เป็นหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งในจังหวัดลำปาง ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งมีการประกอบอาชีพเร่ขายยาสมุนไพรซึ่งเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของการต่อสู้ดิ้นรนของชุมชนชนบทที่กระทำการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น กลุ่มคนเหล่านี้ประกอบอาชีพไม่แตกต่างไปจากกลุ่มพ่อค้าวัวตัวต่างหรือนายฮ้อยในเรื่องของรูปแบบการทำการค้า คือ เป็นลักษณะของการเดินทางเร่ขายสินค้า แต่สิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงไปมีอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1) “สินค้า” ได้แก่ ยาสมุนไพร ซึ่งเป็นสินค้าที่มีความหมายมากไปกว่ายารักษาโรคซึ่งเป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต เนื่องจากสินค้านี้ดังกล่าวยังมีการเชื่อมโยงกับบรรณนิยมนการบริโภคของคนในสังคมที่หันไปหา “ของเก่า-ดั้งเดิม” มากขึ้น สมุนไพรจึงนับเป็นสินค้า “โบราณ” ที่สอดคล้องกับการบริโภคในยุคโลกาภิวัตน์

2) ตัว“ผู้ค้า” ก็แตกต่างจากยุคการค้าวัวตัวต่าง กล่าวคือ ผู้ค้ามีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย และไม่จำกัดอยู่เฉพาะคนที่อยู่ในวัยฉกรรจ์ แข็งแรง พอที่จะเดินทางไกลได้ บทบาทของผู้ทำการค้าเปลี่ยนแปลงไป พ่อค้า/แม่ค้าที่ทำการเร่ขายยาสมุนไพรไม่ต้องแบกรับภาระด้านการลงทุน แต่ทำหน้าที่แบบเซลล์ที่ขายสินค้า

3) ลักษณะการทำการค้าที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ ผู้ค้ายังคงสามารถรักษาความเป็นสมาชิกชุมชนดั้งเดิมของตนเองได้ สามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะผู้ค้าสามารถเลือกช่วงเวลาเดินทางและเลือกช่วงเวลา “กลับบ้าน” ได้ เมื่อมีเทศกาลหรือมีกิจกรรมในชุมชนกลุ่มคนเหล่านี้ก็ไม่ต้องทิ้งบ้านเรือนมาขายแรงงานหรือทำการค้าในที่ที่เจริญ/พัฒนา

ด้วยลักษณะที่น่าสนใจทั้ง 3 ประการของการประกอบอาชีพของชาวบ้านโดยการออกเดินทางมาทำการค้าในลักษณะดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงมองว่าการปรับตัวของคนยากจนในชนบท/ท้องถิ่นในแง่มุมมองเช่นนี้มีความน่าสนใจ ฉะนั้นการศึกษาระบบการแปรรูป “ยาสมุนไพร” จากการเป็นองค์ความรู้ ภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นให้กลายเป็น “สินค้ายาสมุนไพร” เพื่อการค้าและรายได้ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร เป็นอย่างไร ตลอดจนศึกษาว่าในการทำการค้าขายนั้น “ร่างกาย” ของชาวบ้านที่เร่ขายยาสมุนไพรนั้นถูกใช้ในกระบวนการขายอย่างไร อันเป็นความพยายามในการศึกษาและสร้างความเข้าใจต่อการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นในชนบทที่กระทำต่อทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ซึ่งผู้ศึกษาคิดว่ามีความสำคัญในฐานะเป็นการสร้างให้เกิดการเรียนรู้ถึงวิธีการปรับตัวหรือการดิ้นรนเอาตัวรอดของคนจนในชนบทในอีกรูปแบบหนึ่ง และอาจจะเป็นอีกหนึ่งความพยายามที่จะขีด

เขียนประวัติศาสตร์ของคนทำการค้าในหน้าประวัติศาสตร์ของเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ ตลอดจนการอธิบายให้เห็นทิศทางในอนาคตของการอยู่รอดของชุมชนชนบทที่ซึ่งถูกทำให้เข้าใจว่า "ล่มสลาย" ในยุคสมัยแห่งทุนนิยม

วัตถุประสงค์และคำถามของการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์และคำถามในการศึกษาที่สำคัญว่า

1) เพื่อศึกษากระบวนการเกิดขึ้นของการร่ายยาสมุนไพร ว่าการเดินทางจากหมู่บ้าน/ชุมชนของคนจนในชนบทในฐานะคนร่ายยาสมุนไพรเกิดขึ้นได้อย่างไร เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ตลอดจนกระบวนการสร้างความหมายให้แก่สินค้า ว่า "สินค้ายาสมุนไพร" ในมุมมองของผู้ที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นในมุมมองของหมอยาสมุนไพรผู้ผลิต และในมุมมองคนร่ายยาสมุนไพรว่า เป็นอย่างไร และมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างไร และมุมมองในลักษณะเช่นนั้นส่งผลต่อการขายหรือการเป็นคนร่ายยาสมุนไพรอย่างไร

2) เพื่อศึกษาถึงประสบการณ์ชีวิตของคนร่ายยาสมุนไพร ซึ่งเป็นการใช้ชีวิตนอกหมู่บ้าน/ชุมชนบ้านเกิดของตนว่าเป็นอย่างไร

3) ศึกษาถึงร่างกายในฐานะทุนกายภาพของคนร่ายยาสมุนไพรว่าเป็นเช่นไร และสร้าง/แปลงทุนผ่านกระบวนการใด และการแปลงทุนกายภาพนั้นสร้างให้เกิดทุนอะไรบ้าง